У Вербівських хуторах був у мене кум Сидір Кравченко. Хуторяни мірошником його прозвали, бо збудував він собі вітрячок та так його гарно налагодив, що який би тихий вітерець не віяв, усі вітряки стоять, а його.вітрячок крутиться. Знатний був чолов'яга той Сидір — правдива душа, навіки чесна і богобоязна. Частенько мені доводилось бачиться з ним, бо тоді ходив я ще на охоту качок стрілять; деколи підеш понад плесами, то й незчуєшся, як І за Варварівкою опинишся, біля Сидорової хати; от, було, зайдеш до його та Й переночуєш у вітрячку. Раз по весні налетіло до нас на Тернівку гагар; от я узяв рушницю та й пішов, чи не встрелю якої. Очерети ще не дуже піднялись, так ніяк не підкрадешся: птиця, бач, дуже сторожка; тільки зблизишся — зараз здіймається і переліта на другі плеса. ,Вже надвечір, як посутеніло, проминувши кумів хутір, підкрався і встре-лив-.таки одну. Підходжу до вітрячка, бачу — світиться у віконце, прорізане у дверях,— так собі, невеличке, голова тільки й пролізе,— та й думаю собі: усуну я у те віконце гагару, за що вона здасться кумові? Зійшов тихенько по східцях та й сунув у віконце; а кум побачив, як скрикне: "Свят, свят!" — та ну хреститься. Дивлюсь у щілину, а він аж зблід, аж борошном його посипало; я тоді як засміюсь...

— Не лякайсь,— кажу,— Сидоре, це я!

Відчинив двері, увійшов, а він дрижить та все знай хрестить мене, думає: чи не чортяка це у моєму образі прийшов до його.

. — Не бійся,— кажу,— я сам тебе перехрещу! — та й перехрестив.

— Се ти, Грицьку? — пита.

— Та я ж,— кажу.

— Ну та й здорово ж ти мене налякав,— каже,— як побачив я твою бісовську гагару, то вона мені здалась страшніш од самісінького чорта,

— Як-таки,— кажу,— злякаться птиці. Се,— кажу,— від того, що у тебе казна-що на думці; ми не святі, щоб до нас чорти ходили.

— Е,— каже,— коли ж, бач, я ляканий: мені вже два рази привиджувалась якась мара.

— Чи не така,— кажу,— як І ся?

— Коли б така, — каже, — а то превелике мені лихо напророчила!

— Як же вона тобі привиджувалась? — питаю.

— От слухай,— каже,— та й міркуй собі, коли розчовпеш, що воно за мара така. Ти ж знав,— каже,— старшого мого сина, Івана?

— Як не знать,— кажу,— йому ще "Батьків син" прізвище приложили.

— А знаєш, з чого йому таке прізвище приложили? — пита.

— Не знаю, — кажу.

— Так слухай,— каже.— Як я одружився, на перший рік послав нам бог сина, оцього Івана. Уродився він дуже слабий; думали, що зараз і вмре: уночі й охрестили. І розказать не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінький день і цілісіньку ніч кричить, неначе з нього чорти лика деруть. Бідна моя жінка за ним і сама трохи ніг не відкинула, а воно, сердешне, висохло і викоренилось — одні тільки хрящі зостались. Через два роки послав нам бог другого сина. От матері вже не до хо-рого; та, по правді кажучи, і обридло воно таки нам: чимало прийняли ми гріха, благаючи господа, щоб він прийняв його до себе. Було, жінка возиться з меншеньким, а сього, слабого, положить на піл, то воно кричить, поки не посиніє і не простягнеться, як неживе. Було, вернусь я з вітряка і стану гримать на жінку, то вона обіллється сльозами та й одказує:

— Що ж мені з ним робить? Воно і само вмре, і мене з дитиною за собою потягне!

Дуже мені стало жаль хлопчика. Було, візьму його на руки, от воно і замовкне; от я і ношуся з ним: піду молоть, то й його з собою беру. Пестую його, годую кашкою; стало воно потрошку та потрошку одужувать, піднялось на ноги І забелькотіло: "Тату, бозя". Через два роки виходилось, і такий з нього гарний хлопець став, що кому не скажеш, що це той плакса, що хирів, то й віри не йме. А до мене так привикло, що й матері не знало; було, жінка стане надівать йому сороченьку, то воно од неї і рученятами, і ноженятами.

— Іди собі геть! — заголосить.— Нехай мене тато одягає.

То, було, я його І обуваю, і одягаю. Деколи восени або зимою поїду у поле та його не візьму, то такий галас підійме, за возом женеться та просить, щоб і його з собою узяв. Було, і змерзне, і виголодається, а мовчить, тер-тпить, аби тільки з батьком бути. Як вже підріс трошки, то було, бог його зна, від чого, думку мою відгадував: інколи як уночі мелеш, вигорить у каганці світло або нестане в гамані тютюну, то він прокинеться, принесе мені та й каже:

— Спочиньте, тату, а я за вас доглежу!

То я й засну, а він порається біля млина — І засипа, і одсипа, неначе мірошник. Так від того, що він мені так догоджав і я кохався в йому, хуторяни І приложили йому прізвище: "Батьків син". Виріс мій Іван, такий став з нього бравий парубок, що кращого не було у всій околиці: головою вищий од мене, а вже що за добра та щира душа, то не знаю, чи наградив кого господь такою дитиною. Вже став я шукать йому подружжя, так на яку дівчину не гляну, усе здається мені — не до пари. Коли раз заїздить до мене десятник та й каже:

— Голова казав, щоб ви навідались до його у Вербки, щось має вам казати.

На другий день раненько пішов я у Вербки. Уходжу у волосне правленіє, дивлюсь — повнісінька хата народу, голова з писарем сидять за столом і розглядують якісь бумаги. Підійшов я до столу і кажу:

— Здорові були! А чого вам треба?

— Некрутський набір, Сидоре,— одказав голова,— твій Іван на черзі. — Неначе гострим ножем мене в серце штрикнуло, неначе поміст підо мною ходором заходив: ледве встояв на ногах.

— Що,— каже голова,— жаль батьківського сина, аж з виду змінився?

— Ні, — кажу, — поспішав до вас, так трохи втомився. Сам не знаю, що й кажу; сів на лавці та й попросив

напиться. Принесли кухлик, ледве проковтнув, — так мені горло здавило. Оддихав трохи та й пішов додому. Іду, нічого не бачу й не чую, неначе неживий; вийшов у степ, ударивсь об землю і облився сльозами, гіркими сльозами... Наплакавшись уволю, умивсь біля плеса, щоб не пізнали, що плакав, та й пішов додому. Не доходячи верстви зо дві до моєї хати, дивлюсь — іде Іван мені назустріч. Куди б я пішов, то вже як вертаюсь, він вийде до мене назустріч. Тільки його побачив, знов мене вхопило за серце: "Хто мене тепереньки,— думаю собі,— буде стрічати? Хто догледить і втішить на старості?.." Глянуї він на мене та й пита: — Чого се, тату, ви так з виду змінились? Може, нездужаєте?..

, — Некрутський набір, сину,— кажу,— завтра підемо у... — нестало й мови, так я тільки махнув рукою у ту сторону, де Вербки.

— Чого ж ви зажурились, тату,— каже,— хіба не знали, що я на черзі?

— Не знав,— кажу,— і в голову собі сього не клав! Став він мене втішать, заспокоювать:

— Не журіться, тату,— каже,— некрутства, як смерті, не минуть; послужу,— каже, — коли господь поможе, богу і государеві, прийду до вас у одпуск, оженюсь та й вас візьму до себе!

Заголосила й жінка, як довідалась про наше горе; та вже, як вона не вбивалась, а я добре бачив, що не так їй жаль сина, як мене. На другий день повів я Івана у Вербки; зміряли його, огледіли та, забивши у колодки, і погнали у Катеринослав. І я з ним пішов. На моїх очах у некрутському присутствії виголили йому лоб, одягли москалем, а там знов погнали, не знаю вже куди. Як стали прощаться, то якби нас не розняли, то, здається, так би обох і в домовину положили. Не знаю вже, як би я і додому вернувся, коли б не наші хуторяни, вертаючись з Катеринослава, не довезли мене і не догледіли у дорозі.

Як несамовитий став; сяду, то вже не встану, поки не зведуть; хоч три дні не їстиму, а вже не попрошу, поки не нагодують, як маленьку дитину. Було, жінка й діти, дивлячись на мене, плачуть, а я й не чую того хлипання і не бачу, як вони за мною убиваються. Возили мене до знахурок, і піп уговорював і молитви читав,— так нічогісінько не вдіяли.

Коли на восьмий місяць привезла жінка з Павлограда од Івана письмо. Пішли до батюшки, от він нам І прочитав. Пише Іван, І пише власною рукою, бо вже й письменний став, що він, хвалити господа, живий і здоровий, що й начальство його любить, а служить він у кінній артилерії аж у Верходніпровському. Як прочитали мені те письмо, то неначе світ я побачив. Було, як гірко мені стане, то я піду до Маибороди або в Варварівку до писаря, то вони мені по десять разів те письмо читають; вже і напам'ять його вивчив, неначе й сам письменний: на яке

слово не гляну у тому письмі, то й знаю, що воно таке. Булогмолюся уранці і ввечері, то з молитвами і письмо прохарамаркаю... Полегшало мені трохи, однак усе-таки

Шуджуся світом, ніяк не заспокоюсь. От люди І стали ме— совІтувать:

— Ти б, Сидоре, навідавсь до сина, проходився б, то, може б, і одужав.

Як се почув, то неначе мені очі розв'язали: зараз-таки І зібравсь, взяв з собою грошенят та й помандрував у Верходніпровське. На сьомий день і там став. Розпитав, де москалі квартирують; от мене і привели на ротний двір. Дивлюсь — біля воріт стоїть москаль.

— Чи тутечки,—'питаю,— Іван Кравченко?

— Батьків син? — одказує москаль.

— Глянь, — кажу,—і у вас він так прозивається?

.. — Так,— каже,— він себе записав у списках. А нащо вам його?

— — Він,— кажу,— батьків син, а я синів батько, так от нащо!.. Будьте ласкаві,— кажу,— скажіть, де він?

— У нашій роті служить,— каже,— тільки теперечки його нема на ротному дворі — пішов на муштру.

— Де ж та муштра у вас? — питаю.

¦ — На вигоні, — каже, — от як підеш сією вуличкою, то сам побачиш, де вони марширують.

Пішов я вуличкою, Іду, неначе хто у спину мене штов-ха, а серце токотить, як з грудей не вискочить. Тільки виткнувсь Із-за вугла, аж бачу — дибаютв москалі рядками. Зблизивсь, дивлюсь — як не повилазять, так ніяк не пізнаю, де мій Іван: усі москалі, як один, і дибають, і стоять. Дойшов до командира, роздивився — аж третій москаль скраю мій Іван. Як скрикнув: "Іване!", а він до мене "Батьку!" Оком не змигнуть, як ми вже один одного до серця тулили І чоломкались: здалось мені, неначе я на небі опинився!.. Коли чую — командир репетує:

— Смирно!., як ти осміливсь, сякий-такий, з хронту виходить?.. Палок!

Іван одчахнувсь од мене, стоїть наввипинки перед командиром і на батька не дивиться...

— Не во гнів вам, ваше благородіє,— кажу,— я його батько, щоб ви знали... Побачивши батька, — кажу,— вийдеш з самого раю, не то з вашого хронту!

— У хронті, — одказує командир,— нема ні батька ні матері. Він добрий син, а несправний салдат, а несправних б'ють...

— Не хваліть,— кажу,— і не бийте; а коли вже вам схотілось вибить, то вибийте мене: вам за се ще подякую, богу за вас помолюсь!

— Я,— каже,— не маю права тебе бить, не маю права і його простить!

Поки ми отак розмовляли, і паліччя нанесли; зняли з сердешного Івана мундир, вхопили два москалі за руки, розіп'яли І почали дубасить. Я плачу, кривавими сльозами вмиваюсь, до ніг кланяюсь командирові, землю їм та прошу, а сина б'ють... Однак, як не били, а голосу він не подав, щоб ще гірш не завдать батькові жалю. Як скінчилась муштра,

командир підізвав до себе Івана і на мене кивнув. Підійшов Іван і я; а командир і пита мене:

— Чи довго, старий, прогостюєш у нас?

— Як так,— кажу,— будуть обиджать мого сина, то я не хочу не то у вас гостювать і по світу ходить!

— Не сердься, старий,— каже,— за битого двох небитих дають та й не беруть! Я,— каже,— твоїм сином до-волен: справний він по службі і поведенія хорошого.

— Ще ви,— кажу,— І в вічі його не бачили, як я вже знав, якого він поведенія!

— Ну,— каже,— нехай же він погуляє з тобою: уволь-няю його од усякої служби, нехай тільки ходить на вче-нІє раз у день.

Подякували командира та й пішли.

— Ну, та й сваркий же твій командир,— кажу,— і батькові не вважив.

— Ні, тату,— він у нас добрий; бачите, вибив і пожалував!.. Я б,— каже,— ще готов стільки прийнять за те, що позволив з вами побути.

Привів мене Іван до себе на кватиру. Повиймав з чамайданчика свої книжки, з писанія мені прочитав; вже Й малювать навчивсь: змалював на пдпері нашу хату, та так живо, тільки глянув, зараз і пізнав: так само і верби, і колодязь біля хати, і вітрячок. Цілий тиждень з ним бавився, знов мене втішав, як і до некрутства.

— Знайдіть мені, тату,— каже,— дівчину, я прийду до вас в одпуск, одружусь та й візьму вас до себе; а брати будуть доглядати матір, а я вас...

— А як,— кажу,— поженуть вас на війну?

— А що ж, —каже, — карай боже сим, тоді візьмете мою жінку і поїдете собі додому.

За тиждень, що з сином прожив, зовсім одужав, де та у біса хороба поділась. Вернувся додому веселий, думаю собі: "Справді оженю Івана та й поїду до його жить; може, приведе мене господь і унука отак виносить, як собі сина". Щомісяця присилав мені Іван письма; та так гарно став писать, що раз, як показав голові, так він аж зацмокав.

— От якби такого,— каже,— нам писарчука добути! Раз перед великодніми святками прислав нам Іван

письмо. Пише, що з турком війна, так і їх рота іде у Туреччину. Слухаючи ту звістку, не знав я, чи мені журиться, чи ні, бо Іван дуже зрадів, почувши про ту гаспидську війну... З Туреччини Іван прислав два тільки письма: перше з-під Шумни — дав звістку, що почепили йому кавалерію, а друге — з Волощини, що зроблено його унтером. Скоренько після сього письма почули і про замиреніє. "Ну,— думаю собі,— хвалити господа, теперечки і син не забариться; вже й гарну дівчину у Павлограді для його намітив: міщаночка і хорошого роду". Кілька днів після того, як почули про те замиреніє, увечері сиджу собі у вітрячку, мелю та згадую про сина, коли так ненароком зирк — аж на сволоці над ступами щось сидить: не звір і не птиця, неначе купа, чорна, як сажа, і голова у його, і очі, сидить і пильно дивиться на мене, а далі чую й каже:

— Сидоре, сьогодні твій син Іван помер!

Як се почув, то неначе у мене хто серце з грудей вирвав, задзвонило ув ушах, кругом мене усе покотилось; так я, як неживий, бебехнувся об поміст... Мабуть, довгенько і лежав, бо як опам'ятувавсь, то вже й каганець погас, і жито перемололося, що засипав. Засвітив світло, так мені сумно, гірко; помоливсь богові та й став згадувать, як воно мені привиділось. Чи не приснилось, думаю, так ні — не спав. От я узяв ніж та й зарубив на стінці: третє октября.

— Ось подивися лишень, Грицьку, — каже, показуючи на стінку,— і теперечки ще видко.

Глянув я, аж справді: три дірочки, а зверху десять па-лічок, — цебто третє число і десятий місяць, октябрь; так, бачите, зарублюють неписьменні люди.

— Ну, розказуй, Сидоре,— кажу,— розказуй.

— Так ото,— каже,— як зайнялось на світ, пішов я у Юр'ївку до батюшки, розказую йому і плачу; а він як почне мене лаять: "Як тобі, Сидоре, не гріх,— каже,— казна від чого вбиваться та прогнівлять господа! се тобі приснилось або здалось!"

Так чого вже мені батюшка не казав, як і я себе не вспокоював, а все мені здавалось, що мого Івана нема

вже на сім світі. На Івана пішов я до церкви, даю попові коповика, щоб одправив молебень, та й кажу:

— Будьте ласкаві, батюшко, одправте панахиду по Івану.

А піп:

— Хіба він помер?

Так я схаменувсь та Й кажу:

— Не я се вам казав, се, мабуть, казала моя душа! Минулась весна, наступило й літо, а од мого Івана

нема ніякої звістки. Та вже заїхав до мене знакомий ле-монтирщик і сказав, що та рота, де служить мій син> теперечки кватирує у Романковій. От я, не гаючись, І пішов у Романкову; думаю собі: "Треба довідаться, як нам молиться за здравіє чи за упокой, і в який день поминать". Прийшов у Романкову, знайшов ротний двір; дивлюсь — багацько ходить москалів, а мого Івана нема. Стою біля воріт, боюся й питать; коли підійшов до мене один москаль та й пита:

— А чого тобі треба, чоловіче?

~ А що,— кажу,— нема вже у вас.Івана Кравченка, батькового сина?

— Нема,— каже,— помер.

— Коли ж він помер? — питаю, неначе і не жаль мені його.

— Піди,— каже,— у канцелярію, то там тобі скажуть.

Пішов я в канцелярію, дав писареві четвертака, от він пошукав у бумагах та й каже:

— Іван Кравченко, батьків син, помер 3 октября 1828 году.

Так оце раз. А вдруге так було. Годів з три після смерті Івана увосени іду я у вітрячок, а жінка заходжується хату мазать. Навернув я на вітер свій вітрячок, засипав жита, та, запаливши люльку, і сиджу собі. Коли зирк вгору — аж сидить таке саме, як і тоді, і на тім же місці, на сволоці

над ступами, і дивиться на мене. Так мене холодом і окотило, дарма що вдень... Дивилось-дивилось та й каже:

— Сидоре, твоя жінка вмерла! Схопився я, як скрикну:

— Щезни, не ходи до мене: цур тобі! А воно:

— Ще раз,— каже,— до тебе прийду! — та Й щезло.

— Перехрестився я, стою як опарений, коли чую —щось тупотить; виглянув у віконце, дивлюсь,— біжить мйнша дочка. ' '

— Ідіть швидше, тату,— каже, ледве переводячи дух,— глинище матір задавило.

Прибіг я до глинища — вже одкопали; дивлюсь — лежить моя жінка нежива.

Так отакі-то мені на віку притчі лучались, кажу ж тобі, що я вже ляканий! І що воно таке, — каже, — не роз-човпе і сам німецький батько, не то ми з тобою, Грицьку.

— А втретє ще не бачив? — спитав я Сидора.

— Ні,— каже,— ще не бачив.

Годів через два після сього, як оце розказував мені кум, приїздить до нас варваровський прикажчик, побачив мене та й каже:

— Грицьку, наш мірошник дуба дав.

— Чи справді? — кажу.— Я ж його бачив на тім тижні, здоровий був.

— Е, на тім тижні, — каже, — а позавчора вмер, як кажуть, скоропостижно. Сьогодні,— каже,— і суд прибіжить, будуть різать.

Почувши це, пішов я на кумів хутір; приходжу — вже й поховали. Став я розпитуваться, з чого й як він помер. От старший син Павло і розказав мені.

— Увечері,— каже,— тільки що світло засвітили, прийшов з вітрячка батько та й каже мені: "Запряжи кобилу та швидше їдь до батюшки, нехай приїде з святими дарами".

— Нащо, тату? — спитав.

— Щоб мене запричастить, бо я сьогодні вмру...

— Бог з вами, тату! — кажу.— Що се ви вигадуєте?.. Ви ж, хвалити господа, здорові.

— Роби,— каже,— що тобі кажуть: як вмру без по-каянія, то на твоїй душі буде гріх.

Привіз попа. Увійшли у хату, дивлюсь — батько сидить ні Покуті, вже й сестри, що заміжем, поприходиХи. Глянув на його батюшка та й пита:

— Що се з тобою, Сидоре?

— Сьогодні вмру,— каже,— висповідайте і запричастіть...

— Бог з тобою, Сидоре! — каже піп.— Ти ж здоровий! Коли хочеш, щоб я тебе запричастив, говій; а так,— каже,— не можна, гріх!

— Як збрешу, батюшко,— одказує батько,— то буде мій гріх, а як я умру, то буде і мій, І ваш!

Звелів нам піп повиходить з хати, а як висповідав і запричастив, знов нас позвали. Сестри стали голосить, а я з братом дивимось на батька, якось не ймемо віри, щоб він вмер.

Одімкнув батько скриню, витяг капшук з грішми та й каже нам:

— Нехай хата достається меншому, тобі,— каже до мене,— двісті рублів на будову, а сестрам по п'ятдесят,— Живіть,— каже,— як І жили чесно, не забувайте батька й матері, то й ваші діти вас не забудуть!

Сів біля столу та й став згадувать про Івана.

— Сьогодні,— каже,— побачусь з ним! — Так розказує, неначе здоровий. Коли разом як зітхне, та руку до серця притис і пильно на нас споглянув; далі зітхнув удруге та й схилився на стіл; до його — неживий! Не схотів піп поховать, так ото,— каже,— виїздив суд і пороли... Лікар казав, що у покійника була якась хороба у серці.

Ну, як розказав мені Павло, так я зараз догадавсь, що се, мабуть, утретє до кума приходило. Дуже мені жаль кума: добра і чесна була людина; і теперечки, як ідеш побіля Вербівських хуторів та глянеш на вітряки, то жаль так І вхопить за серце: всі крутяться, а кумів стоїть собі похилившись, — нема вже мірошника, царство йому небесне!